

УДК 821.161. 1(477)-32.09 "18"

Ірина Терехова

ДУАЛІСТИЧНА КАРТИНА СВІТУ В «МАЛОРОССИЙСКИХ БАЛАДАХ» ЛЕВКА БОРОВИКОВСЬКОГО

Анотація

Стаття присвячена вивченню баладної творчості першого романтика української літератури – Левка Боровиковського. Об'єктом вивчення стали маловідомі російськомовні балади митця, написані ритмічною прозою: «Две доли», «Хромой скрипач», «Ружье-совсем», «Лыхо», «Кузнец», «Великан».

Метою нашого дослідження є визначення особливостей дуалістичної картини світу в «Малороссийских баладах» Левка Боровиковського.

Задля реалізації окресленої мети у статті використано синтезовану єдність дослідницьких методів: метод компаративного аналізу, метод аналізу та синтезу, порівняльно-історичний метод, метод інтердисциплінарних зв'язків, метод біографізму.

У ході дослідження з'ясовано художню специфіку прозових балад Левка Боровиковського в контексті розвитку українського романтизму, визначено особливості романтично-дуалістичного світосприйняття митця, окреслено характерологічні риси функціонування балади як літературного жанру.

Всі «Малороссийские балады» Л. Боровиковського мають фольклорне підґрунтя. Тут письменник застосовує матеріали народних вірувань, легенд, казок. Зазначимо, що до процесу фольклорної обробки сюжетів він підходить творчо, тому авторська оцінка є особливо вагомою.

У статті доведено, що російськомовні балади Левка Боровиковського, ґрунтуючись на засадах народної естетики, репрезентують картину романтичної двосвітності. Такий дуалізм спричинений відокремленням двох світів: реального та ірреального,

антагоністичних за своєю природою. Антагонізм у свою чергу проявляється в опозиції диявольського і божественного, гармонійного та дисгармонійного, піднесеного та буденного, вільного існування людини та поневолення її законами соціуму. Художня картина світу в Боровиковського позначена домінуванням вищих демонологічних сил.

Визначено, що прозові балади Левка Боровиковського відповідають художнім канонам поезики романтизму, але одночасно залишають в собі просвітницькі елементи. Містичний зміст російськомовних творів автора знаходить свою реалізацію в напруженому сюжеті, де фантастичне тісно переплітається із соціально-побутовим.

Ключові слова: балада, романтизм, фольклор, картина світу, дуалізм.

Аннотация

Статья посвящена изучению балладного творчества первого романтика украинской литературы – Левка Боровиковского. Объектом изучения стали малоизвестные русскоязычные баллады писателя, написанные ритмической прозой: «Две доли», «Хромой скрипач», «Ружье-совсем», «Лыхо», «Кузнец», «Великан».

Цель нашего исследования – определение особенностей дуалистической картины мира в «Малороссийских балладах» Левка Боровиковского. Для реализации намеченной цели в статье использовано синтезированное единство исследовательских методов: метод сравнительного анализа, метод анализа и синтеза, сравнительно-исторический метод, метод междисциплинарных связей, метод биографизма.

В ходе исследования установлена художественная специфика прозаических баллад Левка Боровиковского в контексте развития украинского романтизма, определены особенности романтического дуалистического мировосприятия писателя, обозначены характерологические черты функционирования баллады как литературного жанра.

Все «Малороссийские баллады» Л. Боровиковского имеют фольклорный базис. Писатель использует материалы народных

верований, легенд, сказок. К процессу фольклорной обработки сюжетов он подходит творчески, поэтому авторская оценка является особенно значимой.

В статье доказано, что русскоязычные баллады Левка Боровиковского, основываясь на принципах народной эстетики, представляют картину романтического двоемирия. Такой дуализм определен обособлением двух миров: реального и ирреального, которые антагонистичны по своей природе. Антагонизм в свою очередь проявляется в оппозиции дьявольского и божественного, гармонического и дисгармонического, возвышенного и обыденного, свободной жизни человека и порабощения его социальными законами. Художественная картина мира Боровиковского обозначена доминированием высших демонологических сил.

Прозаические баллады Левка Боровиковского соответствуют художественным канонам поэтики романтизма, но одновременно содержат в себе просветительские элементы. Мистический смысл русскоязычных произведений автора находит свою реализацию в интригующем сюжете, где фантастическое тесно переплетается с социально-бытовым.

Ключевые слова: баллада, романтизм, фольклор, картина мира, дуализм.

Abstract

The article is devoted to the study of the ballad creativity of the first romanticist of Ukrainian literature – Levko Borovikovsky. The object of study was the writer's little-known Russian-language ballads, written in rhythmic prose: «Two fates», «Lame violinist», «Gun-absolutely», «Woe», «Blacksmith», «Giant».

The purpose of our research is to determine the features of the dualistic picture of the world in Levko Borovikovsky's «Little Russian Ballads». To achieve the intended goal, the article uses a synthesized unity of research methods: the method of comparative analysis, the method of analysis and synthesis, the comparative-historical method, the method of interdisciplinary relations, the method of biography.

In the course of the study, the artistic specificity of the prose ballads of Levko Borovikovsky in the context of the development of Ukrainian romanticism was established, the features of the romantic dualistic worldview of the writer were determined, the characterological features of the functioning of the ballad as a literary genre were identified.

All «Little Russian ballads» by L. Borovikovsky have a folklore basis. Here the writer uses materials of folk beliefs, legends, fairy tales. He approaches the process of folklore processing of plots creatively, where the author's assessment is especially significant.

The article proves that the Russian-language ballads of Levko Borovikovsky, based on the principles of folk aesthetics, represent a picture of a romantic double world. Such dualism is determined by the limitation of two worlds: the real and the unreal, which are antagonistic in nature. Antagonism, in turn, manifests itself in the opposition of the diabolical and divine, harmonious and disharmonious, sublime and ordinary, the free life of a person and his enslavement by social factors. The artistic picture of Borovikovsky's world is marked by the dominance of higher demonological forces.

The prosaic ballads of Levko Borovikovsky correspond to the artistic canons of the poetics of romanticism, but at the same time they concentrate enlightenment elements. The mystical meaning of the author's Russian-language works finds its realization in a tense plot, where the fantastic is closely intertwined with the social and everyday life element.

Key words: ballad, romanticism, folklore, worldview, dualism.

Вступ

За усталеною традицією Левка Боровиковського прийнято вважати першим романтиком української літератури. До сих пір парадоксальним лишається факт: постать митця тривалий час перебувала поза увагою літературознавців. Винятком хіба що можна назвати монографію М. Ткачука «Романтичний дискурс Левка Боровиковського» (2020), яка фактично стала першою ґрунтовною роботою, що досить повно описує дискурсивну практику романтика та його творчі пошуки в баладному жанрі. Автор роботи слушно

зауважує: «...Левко Боровиковський постав яскравим поетом-романтиком, який постійно експериментував, шукав нові жанрові форми і засоби моделювання романтичної картини світу. Як чимало європейських митців доби, український поет спирався у своїх художніх шуканнях на багатства української народної словесності» (Ткачук, 2020: 47). М. Ткачук відстоює думку про те, що романтичний дискурс Боровиковського знайшов оригінальне вираження на національному ґрунті українського письменства: митець трансформував просвітницькі ідеї та романтичний ідеалізм, органічно увібрав нові, західноєвропейські культурні знахідки добри романтизму, синтезував у цілісну єдність моральне й естетичне в словесному вираженні, внаслідок чого митець вибудував нові форми культурної ідентифікації з романтичним світом (Ткачук, 2020: 60). Отже, дослідження творчості Левка Боровиковського є вкрай актуальним на сьогодні. Воно потребує новаторського відкриття особливостей поезики творів автора, розуміння граней його таланту, розкриття світоглядних орієнтирів, виражених у творчій палітрі митця.

Характеристику творчості Левка Боровиковського, зокрема висвітлення проблем поезики його віршованих і прозових балад, подано також у літературно-критичних статтях А. Шамрая, С. Крижанівського, М. Яценка та ін. Зокрема, А. Шамрай, характеризує стиль Боровиковського, наголошує на тому, що «характерні ознаки творчості нашого першого романтика зв'язані, переважно, з тими формами романтичної творчості, що з їх починала найранніша генерація європейських романтиків у світових масштабах» (Шамрай, 1930: 123). До такої думки схиляється і С. Єфремов: «Почавши писати під впливом подій літературного відродження, Боровиковський шукає нових стежок для письменницької роботи в тих течіях, що рясно постачала світова література» (Єфремов, 1995: 341). С. Крижанівський та М. Яценко вдаються до характеристики художніх особливостей балад Л. Боровиковського, в тому числі вибірково аналізуючи і прозові твори. Проте студії, які б всебічно відображали заявлену тему, на

жаль, відсутні в сучасному літературознавстві, тому запропоноване дослідження є важливим у вивченні творчості першого романтика української літератури.

Метою нашої роботи є визначення особливостей дуалістичної картини світу в «Малороссийских баладах» Левка Боровиковського.

Основні завдання дослідження:

- з'ясувати художню специфіку прозових балад Левка Боровиковського;
- визначити особливості дуалістичного світосприйняття в російськомовних баладних творах письменника;
- окреслити характерологічні риси функціонування балади як літературного жанру;
- проаналізувати «Малороссийские балады» Левка Боровиковського в контексті розвитку українського романтизму.

Методологія та методи дослідження

У роботі використано таку синтезовану єдність дослідницьких методів: метод компаративного аналізу, метод аналізу та синтезу, порівняльно-історичний метод, метод інтердисциплінарних зв'язків, метод біографізму.

Результати та дискусії

Балада – жанр, який активно опрацьовувався та творчо інтепретувався Левком Боровиковським. Такий вибір був цілком очевидним, оскільки «романтики залюбки використовували проторомантичний жанр народної балади з його таємничістю, гіпертрофованими пристрастями, незвичайними характерами й ситуаціями, драматизмом, інтригуючою тональністю, націленістю не стільки на опис події, скільки на те, що справити сильне враження на «адресата», схвилювати його» (Нахлік, 1988: 230–231).

Своєю генеалогією літературний жанр балади пов'язаний з виданням В. Вордсворта «Ліричні балади» (1798), завдяки чому баладні твори набули характеристик фантастичності, епічності, виразної фабульності. Згодом цей жанр знайшов застосування

в Німеччині в гейдельберзькій школі романтиків, зблизившись з ліро-епосом і ввібравши в себе сюжетні мотиви народних легенд і переказів. Звідти балада здобула свого розповсюдження в слов'янських літературах.

У контексті українського романтизму балада не пропагувала культ крайнощів, як це було в європейських літературах, наприклад тяжіння до рівномірної епічної оповіді або зображення буремних фантастичних подій, збільшеної експресії почуттів, натомість набула ознак певної ліризації, де фольклорний компонент став пріоритетним. На перший план виступили проблеми морально-етичного характеру, а раціональне та таємниче утворили своє силове опозиційне поле. В українській літературі балада є засобом вираження ліро-епічної поезії. Однак Левко Боровиковський її переосмислив, застосовувавши прозову форму. Зазначимо, що такі експерименти були властиві для літературно-естетичної доктрини романтизму.

Російськомовні балади Л. Боровиковського створено в курський період життя та творчості. Першопочатково їх було близько двадцяти, але видано лише шість: «Две доли», «Хромой скрипач», «Ружье-совсем», «Лыхо», «Кузнец», «Великан» (1840, журнал «Отечественные записки»). Усі «Малороссийские балады» Л. Боровиковського мають фольклорне підґрунтя. Це обумовлено захопленням народними пам'ятками старовини, про що митець говорить у своєму епістолярії: «Местная, роскошная поэзия народных песен, суеверный быт моих земляков,...замысловатость поверий, суеверий представляют богатое сокровище для Баллад, Легенд, Дум: это рудник нетронутый» (Боровиковський, 1967: 208). У прозових баладах Л. Боровиковський активно застосовує матеріали народних вірувань, легенд, казок. До процесу фольклорної обробки сюжетів він підходить творчо, тому авторська оцінка є особливо значущою. На цьому, зокрема, наголошує М. Яценко: «..помітна вже суб'єктивна позиція автора, спроба надати народно-міфологічному матеріалові певної організації, внести в нього художню ідею» (Дзеверін, 1987: 6). У літературознавстві стосовно жанрової визначеності балад Л. Боровиковського висловлено різні

думки. Зокрема, С. Крижанівський називає ці твори відтворенням народних казок і легенд, перейнятих елементами фантастики, оформлених у так званій сказовій манері, досить стислій і стриманій (Боровиковський, 1957: 40-41). Проте М. Яценко маркує їх як притчові оповідання, написані ритмічною прозою, вбачаючи в них поєднання просвітницьких і романтичних ідей, просвітницького реалізму і романтичного стилю (Яценко, 2005: 287). На нашу думку, російськомовні прозові балади Л. Боровиковського мають подібну авторську дефініцію виходячи через їх змістовне навантаження. Для них, як і для традиційних віршованих балад, властиве поєднання містичного змісту та напруженого сюжету. Тут широко застосовуються антиномії добра і зла, містичного та реального, піднесеного та буденного, а провідними стають фантастичний та соціально-побутовий складники. Прикладом тому може бути романтичне оповідання П. Куліша «Гордовита пара», яке в прозовій формі вміщує баладний зміст. Ця традиція згодом продовжена і Марком Вовчком у баладному оповіданні «Максим Гримач».

«Малороссийские баллады» Л. Боровиковського відповідають канонам романтизму, однак і не позбавлені просвітницьких елементів. Зазначимо, що в епоху просвітництва розум домінував над чуттєвістю. Суворі канони та правила переважали над спонтанністю, несумісним поєднанням елементів. Романтизм руйнує раціоналістичні традиції, поряд з усталеною нормою з'являється її інваріант. Світ стає багатограним, він ніби роздвоюється, розпадається на частини. Людина тепер не є господарем всесвіту, нею починають керувати невідомі сили, що становлять собою одну систему. Проаналізуємо реалізацію концепції дуалістичної картини світу в прозових баладах Л. Боровиковського.

У баладі «Две доли» змальовано картину всесвіту, поділеного навпіл: на земну сферу та трансцендентальну (виражену в керуванні світом надприродних сил, зокрема фатуму). Варто зазначити, що залежність людини від долі є характерною ознакою романтизму. З цього приводу Д. Чижевський слушно зазначає: «Життя людини змальоване часто в його залежності від “долі” людини, що

відповідає внутрішньому еству людини. “Доля” окремої особи чи родини, народу – улюблена тема романтичної поезії» (Чижевський, 2003: 409). Фікційний світ у прозовій баладі Л. Боровиковського є домінантним. Доля вирішує подальше життя своїх обранців. Це зокрема проілюстровано на прикладі двох братів – героїв балади «Две доли». У художній основі твору покладено народні міфологічні уявлення про долю-помічницю: «Бідність та багатство людини залежить від працелюбності її Долі, яка.. допомагає людині у виконанні господарських робіт. Працелюбна доля селянина працює разом з ним, в’яже в полі снопи і навіть, подібно духу-збагачувачу, краде для нього зерно з сусідніх полів» (Толстой, 1999: 115). Кожен з братів мав свою долю, яка керувала та визначала соціальний статус свого господаря. Молодший брат жив заможного, мав авторитет в суспільстві. Старший ж постійно працював, але був бідним, не маючи нічого, крім вбогої хатини. Бідність людини, відповідно міфологічних вірувань, зумовлена лінощами та розвагами долі-господині. Зовнішній вигляд долі залежить від її власника. Традиційно її вимальовують так: «...образ долі подається у вигляді простоволосої жінки, однак її вигляд залежить від того, кому вона належить, зокрема доля щасливої людини ходить у гарному вбранні» (Толстой, 1999: 115). У баладі Боровиковського портретну характеристику долі подано за допомогою контрастивних принципів: у заможного брата доля постає у вигляді неохайної, просто вбраної жебрачки, у бідного ж навпаки – це нарядна, доглянута, вродлива пані. Однак відповідно народних уявлень, долю можна приборкати, тим самим змінивши власне життя: «Якщо у чоловіка ледача Доля, то він повинен розшукати її та побити – тоді Доля почне працювати і допомагати своєму господарю» (Толстой, 1999: 115). Такому принципу слідував і молодший брат. Він знайшов свою долю та суворо покарав її. Та почала плакати та пообіцяла, що стане служницею і буде невтомно працювати. Після того доля молодшого брата пішла до своєї сестри та віддала їй своє дороге вбрання і прикраси, а собі взяла лахміття. Так сестри-долі помінялися своїми місцями та відповідно обов’язками. Відтоді молодший брат

розбагатів, почав жити спокійним, розміреним життям. Старший ж навпаки став жалітися на своє життя, горе, хвороби та безгрошів'я. У кінці твору він захоче розбагатіти, піде на пошуки скарбу. Однак замість довгоочікуваного золота віднайде мішок із смертельно згубними злиднями.

Отже, художня картина світу в Боровиковського позначена домінуванням вищих сил, які силоміць втручаються в життя людини та гублять її. Тут за слушним зауваженням М. Ткачука: «Концепція двосвітності Левка Боровиковського не має зримого зв'язку з релігійно-християнськими поглядами, проте фатум ній посідає значне місце. Доля діє всупереч людській волі, пригноблює її, герой безсилий проти її веління. Поет маніфестує нове світобачення і героя, новий художній синтез образотворення, символіку та нові означувані структури, які часто спираються на фольклорні структури, але по лінії розповідності (нарації) інтерферуються (накладаються, доповнюються, перекриваються), по-новому інтерпретуються» (Ткачук, 2020: 71).

Антагоністичний образ долі вимальовано у баладі «Лыхо». У творі йдеться про те, як один чоловік вирішив у мандри, аби відшукати горе, бо багато про нього чув, але ніколи з ним не стикався. Тут Боровиковський вдається до відтворення топосу ірреального світу, якому підпорядковується земний. Змалювання такої картини світу відповідає канонам романтизму: «вот видит в степи беспредельной под лесом, замок железный; кругом частокол из костей человеческих, черепы воткнуты сверху» (Боровиковський, 1957: 237). Картина побаченого вжахує, проте моторошним є і саме дійство. Біля брами стояв служитель, весь обвішаний сухими зміями та травою. Він запросив чоловіка до палацу. Там герой побачив сліпе Горе: «В огромной зале лежал великан огромный тучный; его голова на покутье, ноги на печке. Ложе – кости людские: поет ему горькие страшные песни у изголовья старуха Журба; Отчаяние с ядом, ножом и петлей стоит на посылках; Злыдни гостят, вокруг Горя обсевши» (Боровиковський, 1957: 238). Чоловікові пропонують скоштувати незвичну страву – людську голову: «И страшно и холодно

гостю! – Боится он пищи ужасной – боится послушаться Горя» (Боровиковський, 1957: 238). Однак герой наважується ошукати Горе та ховає голову під лавку. Тоді Лихо вирішує йому помститися та вбити. Чоловік тікає з ірреального світу, однак у дверях лишається його рука. Варто зазначити, що тут присутня алюзія з давньогрецького міфу про циклопа Поліфема та Одиссея. Коли Одиссей потрапив в гості до людоджера, той намагався його ошукати та з'їсти. Чоловік сховався під хутро вівці та втік. У кінці Одиссей, так само як і герой Боровиковського, втрачає руку. Зазначимо, що тут також вбачається перегук і з народною казкою «Лихо однооке», головні персонажі якої – коваль і потворна одноока жінка-відьма. Закінчується балада Боровиковського висновком просвітницького характеру: «Подана Горю прислужой рука. .. А горя искатель страдает всю жизнь без руки, калека, всегда поминает ужасное Горе... Он кается горько, но поздно раскаянье после прошедшего дела» (Боровиковський, 1957: 239).

Зіставлення реального та ідеального світів також відображено у баладі «Великан». Авторський ідеалізований топос відтворено в дещо фантастичному вимірі. Боровиковський репрезентує минувшину, яка дещо нагадує утопію. Балада розпочинається із нетипового зачину: «Славно, завидно живали прадеды наши!» (Боровиковський, 1957: 229). Далі автор змальовує світ ідеальної минувшини: земля родила майже без посіву, струмки текли молоком, річки – вином, патокою, не було морозу, хвороб, горя, люди не знали, що таке багатство, розкоші, тому не шукали золото, вбивство не було забавою, не було війн. Боровиковський переповідає історію велетня Івашки: «Рос тот Ивашка не летами-днями, часами. И вырос Ивашка в два года, как вырос другой бы в 20; а в 20 Ивашка – на свете такой не бывал великан; и не было крова ему, полотна не было на рубашку». (Боровиковський, 1957: 230). Він був настільки великим, що інші люди на його фоні здавалися мікроскопічними. Тому не зміг велетень жити в цьому місці, вирішив віднайти інший світ, який б відповідав би його вимірам: «К морю подходит – море ему по колено; к горам – как плетень переступит. Но вот он встречает огромную гору.

Взобрался, а радуга руку ему подает – вот мой Ивашка близехонько к небу; но на небо – бог не пускает; а на землю – он уже не слезет....» (Боровиковський, 1957: 231). Лишився Івашка самотнім, перебуваючи між небом і землею. Тільки хмари, вітри та бурі були його єдиними друзями та розрадниками. Подальше життя Івашки сповнене мук і страждань. У кінці балади автор врешті знімає маску та відкриває таємницю, ким насправді був герой: «Поет: ему тесно здесь жить, на земле, меж людьми; а на небе для смертных – нет в жизни дороги. Ужасна меж той и другим середина!..» (Боровиковський, 1957: 231). Літературознавець М. Яценко визначає жанр цього твору як притчу, у якій письменник ставить проблему осягнення романтичного ідеалу, що стає недосяжним для поета, «оскільки тягар земного життя подолати не можна» (Яценко, 2005: 294). Дослідник також зазначає, що міфологізація побутового матеріалу розкриває алогічність реального життя, а розколотість буття виступає як несумісний контраст двох сфер: світу реального, буденно-прозаїчного, непоетичного й світу піднесеного, ідеального, поетичного, між якими перебуває герой (Яценко, 2005: 254). Характеризуючи баладу «Великан», М. Ткачук продовжує думку М. Яценка: «Відтак у Боровиковського спостерігається трагедійність творчої особистості. Властива українському романтизмові думка про високу місію митця у Боровиковського пов'язується з визнанням його обдаруванням як провидця. У його творах втілюється романтична суть пророчого боговідкриття, уявлень про митця як Божого посланця на землі... Спільним для поета і пророка є воля до реконструкції антигуманного світу словом» (Ткачук, 2020: 70).

Отже, Івашка постає митцем, який вирізняється серед посередньої сірої маси передусім своєю величиною думки. Він намагався опанувати іншу реальність, досягти омріяного ідеалу, вирватися з лабетів повсякденності. Але не зміг досягти омріяного ідеалу, оскільки рамки буденності виявилися сильнішими. Івашка постає героєм-мучеником, для якого нестерпним виявляється оточуюча дійсність, що не відповідає його мистецьким запитам та очікуванням.

У баладі «Хромой скрипач» Л. Боровиковський продовжує роздуми над темою мистецтва та досягненням ідеальної дійсності. Головний герой балади – бідний наймит Трішка. Усе життя він мріяв навчитися віртуозній грі, оскільки мистецтво становило для нього дивний прекрасний світ, протилежний потворній дійсності. Однак грати йому не вдавалося. Тоді у відчай він починає просити допомоги у нечистого. Опівночі з'являється чорт, перетворений у образ старого діда. Він виконує прохання Трішки. Здійснює магічний ритуал: вдаряє о вербу балалайку, та у свою чергу розлітається в тріски і перетворюється на дивовижну скрипку: «Только что Тришка струн прикоснулся – и звезд он не возвидел в восторге, запрыгали искры в глазах у него: игры такой не слышал он от рода! Играет, и пляшет, и с радости плачет. А злой старичок то хохочет, хохочет! А злой старичок то смеется, ...да тешится парнем!» (Боровиковський, 1957: 228). Потім чорт перетворюється у величезний пень, об який Трішка вибиває коліно. Такою жорстокою була плата за послугу нечистого. З кукуріканням півня щезає чорт, а наймит на все життя лишається скаліченим: «Зато ж его скрипка-колдовка при нем, зато ж какой и скрипач он теперь: под скрипку его хоч-не-хоч – потанцуешь!» (Боровиковський, 1957: 229). Таким чином, прагнення до мистецтва зіграло злий жарт із Трішкою. Потойбічна сила стала тому на заваді. Зазначимо, що жертовність заради поринання у світ прекрасного – одна з ключових тем українського романтизму. З цього приводу Л. Ткачук зазначає: «Звідси у Боровиковського, як і в інших романтиків, – своєрідна апологетизація мистецтва, перебільшення його впливу на людину... Тільки у творчості особа знаходить свободу, якої вона позбавлена в щоденному житті у своєму соціальному статусі» (Ткачук, 2020: 69–70).

Залучення сил потойбічного всесвіту задля наближення до омріяного ідеалу відображений в іншій прозовій баладі Л. Боровиковського «Ружье-совсем». Фабула твору є подібною до балади «Хромой скрипач». Герой, бідний мисливець Безродний, перебуває у стані відчаї, оскільки не може досягти бажаного щастя, тому кличе на допомогу чорта. Той дарує йому чарівний предмет – рушницю. Натомість нечистий глузує з чоловіка, а у кінці його

дар, що приніс омріяне багатство, стає смертельно згубним. Якщо для кульгавого скрипаля угода з чортом відкривала можливість перебування у світі ідеальному, то для Безродного важливим було щастя в світі земному, за допомогою нечистого він хотів розбагатіти та заслужити кохання дівчини. У душі героя відбувається боротьба: «В жилах Безродного кровь застыла от условия чорта, но власть над девицей привязанность к жизни на миг заглушила. Он думал: мгновенное счастье дороже столетнего горя. Мигом сорвалось с его языка ужасное слово «согласен!» (Боровиковський, 1957: 234). Однак досягти щастя в реальній дійсності він не зміг, хоч і підкорив дівчину. Тут Боровиковський вдається до просвітницьких сентенцій – продажне серце обраниці любити не може. Намагаючись позбутися свого конкурента, герой продає йому згубну диво-рушницю. Однак диявол влаштував все за своїм сценарієм: жертвою опинився саме Безродний, а не його товариш. Художню дію у творі, зокрема сцену зустрічі героя з чортом, увиразнюють пейзажні елементи, яких немає в попередніх баладах. Перед появою диявола картина ночі зображується так: «Вот месяц взошел, и яркие звезды, как угли горячие по небу стали искриться. В отчаянии бедный стрелок стал думать опасную думу» (Боровиковський, 1957: 233). Коли ж чорт приходить до Безродного, він одразу стає хазяїном ситуації та підкорює своїй владі все навкруги, що також знайшло відображення в змалюванні пейзажу: «Черт тут на небо дунул – и яркие звезды задуты, померкли. Охотничьей шапкой закрыл он чуть выплывший месяц, замолвил ружье...» (Боровиковський, 1957: 234). Пейзаж змінюється і в кінці дії, коли угоду вже укладено, а Безродний лишається на самоті з диявольським подарунком: «Скрылся. Шапка с месяца спала, блеснули звезды, перед Безродным промчался две быстрые серны. Выстрел – и обе у ног» (Боровиковський, 1957: 234). Зв'язок реального та ірреального світів простежується і в баладі «Кузнец». Тут утверджується перемога людини над дияволом. Балада має оптимістичний фінал, бажане знаходить свою реалізацію в повсякденній дійсності. Зазначимо, що з «Малороссийских балад» Л. Боровиковського це чи не єдиний твір, де реальний вимір вивищує ірреальний.

У баладі йдеться про коваля Яремку, який зневажав нечисту силу та всіляко над нею знущатися. Предметом його глузування був портрет нечистого. До речі, це єдиний прозовий твір Боровиковського, де детально подано опис чорта: «Подле горнила, на самой на печке, висел на холсте намалеванный черт, повешенный кверху ногами; ну, да и списанный точно! ..Черный с рогами, с предлинным хвостом, с бороною, с калиткою денег в когтях с людскими грехами» (Боровиковский, 1957: 240). Чорт розсердився на зневажливе ставлення до себе та захотів помститися. Ніякі диявольські спокуси не вабили коваля: ані гроші, ані худоба, ані влада. Тоді нечистий вирішив перехитрити Яремку. Він перетворився на цигана та прийшов до кузні в найми. Варто відзначити, що мотив, коли диявол в людській подобі наймається на роботу, наявний і в народній казці «Служба за три коржики».

Коваль взяв нового робітника, не підозрюючи що його очікує далі. Циган був відмінним працівником, до того ж наділений чудодійними здібностями, зокрема міг старих перетворювати в молодих, хворих робити здоровими: «Цыган пригораздил к жаровне ногу хроую; вынул, ударил молотком, sprysнул водой, посыпал песком. Атаман лишь вышел из рук кузнеца – да в присядку!» (Боровиковский, 1957: 241). Слава про цигана-чарівника та кузню поширювалася по всьому світі. Одного разу до Яремки прийшов пан. Він захотів, щоб той зробив його молодим. Вирішив коваль здійснити чудодійний обряд омолодження. Однак нічого в нього не вийшло, старий пан згорів у вогні. Циган-помічник кудись раптово зник. Коваль вирішили засудити та відправити до Сибіру. Тут знов з'являється циган. Він обіцяє врятувати чоловіка за умови, щоб той ніколи не знущався над його портретом. Чорт виконав свою обіцянку: з вогню з'явився пан вже значно молодший. Але Яремка не послухав чорта, він вирішив остаточного його позбутися: «Снял мой Яремка проклятый портрет со стены, отнес его в кузницу – и швырнул на огонь, и черным дымом покрылся огонь весь. Холст же сгорел, а проклятый метнулся в трубу. И с этой поры тот черт почернел еще хуже, его борода обожглась, и любимое место его осталось – кузнечные трубы» (Боровиковский, 1957: 243). Отже, Яремці вдалося побороти нечистого, праведне врешті отримало верх над гріховним.

Балада Л. Боровиковського «Кузнец» має аллюзивні зв'язки з народною легендою «Кузнец и черт», яку подає в своєму збірнику «Народные русские легенды» О. Афанасьєв. Фабули творів є ідентичними. Відмінною є хіба що кінцівка легенди, де коваль приймає угоди чорта: «с тех пор перестал кузнец плевать на черта и бить его молотом, работник его скрылся и больше на глаза не показывался» (Афанасьєв, 1914: 218). У збірнику О. Афанасьєва вміщено також ще одну легенду «Пустынный и дьявол», яка теж має сюжетні паралелі з баладою «Кузнец». У народному творі розповідається про те, як чорт вмів переробляти людей, зокрема старців перетворювати в молодих. Сюжетна лінія розгортається навколо пустельника та кульгавого чорта, який хоче помститися за насмішки та образи. Він переробляє пустельника та згодом хоче його погубити. Однак сила Господня рятує чоловіка від смерті.

Отже, Л. Боровиковський в основі своєї балади «Кузнец» поклав народні легенди про чорта, однак вдався до творчої інтерпретації фольклорного сюжету. Пізніше у 1843 році П. Куліш видасть оповідання «Коваль Захарко. Рассказ одного козака», в якому так само, як і в прозовій баладі Боровиковського, переповідається історія перемоги коваля над чортом. Захарко зневажав та всіляко знущався над нечистим, а в кінці вбив його молотом. Таким чином, фікційний світ, представниками якого є нечиста сила, подоланий, а духовне врешті перемагає.

Висновки

Російськомовні балади Левка Боровиковського, ґрунтуючись на засадах народної естетики, репрезентують картину романтичної двосвітності. Цей дуалізм спричинений протиставленням двох світів: реального та ірреального, антагоністичних за своєю природою. Антагонізм у свою чергу проявляється в опозиції диявольського і божественного, гармонійного та дисгармонійного, піднесеного та буденного, вільного існування людини та поневолення її соціальними принципами.

Прозові балади Левка Боровиковського відповідають художнім канонам поезики романтизму, але одночасно залишають в собі просвітницькі елементи. Містичний зміст російськомовних творів автора знаходить свою реалізацію в напруженому сюжеті, де фантастичне тісно переплітається із соціально-побутовим.

Література

- Афанасьев, А.Н. (1914). *Народныя русскія легенды*. Москва: Книгоиздательство «Современные проблемы».
- Боровиковський, Л.І. (1967). *Повне зібрання творів*. Київ: Наукова думка.
- Боровиковський, Левко. (1957). *Твори*. Київ: Радянський письменник.
- Дзеверін І.О. (Ред.). (1987). *Українські поети-романтики. Поетичні твори*. Київ: Наукова думка.
- Єфремов, С. (1995). *Історія українського письменства*. Київ: Femina.
- Нахлік, Є.К. (1988). *Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст.* Київ: Наукова думка.
- Ткачук, М.П. (2020). *Романтичний дискурс Левка Боровиковського (Літературний портрет)* (вид. друге, випр. і доп). Київ: КНТ.
- Толстой Н.И. (Ред.). (1999). *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. (Т. 1-5). (Т. 2). Москва: Международные отношения.
- Чижевський, Д. (2003). *Історія української літератури*. Київ: Академія.
- Шамрай А. (Ред.). (1930). *Харківська школа романтиків*. (Т. 1). Харків: Державне видавництво України.
- Яценко, М. (2005). Левко Боровиковський. Жулинський М. (Ред.). *Історія української літератури XIX століття*. (Кн.1-2) (Кн. 1) (сс. 286–296). Київ: Либідь.

References

- Afanas'ev, A.N. (1914). *Narodnye russkie legendy [Folk Russian legends]*. Moskva: Knigoizdatel'stvo Sovremennye problemy [in Russian].
- Borovykovskiy, L.I. (1967). *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Borovykovskiy, L. (1957). *Tvory [Works]*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Dzeverin I.O. (Red.). (1987). *Ukrainski poety-romantyky [Ukrainian romantic poets]*. Poetychni tvory. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva [History of Ukrainian literature]*. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
- Nakhlik, Ye.K. (1988). *Ukrainska romantychna proza 20-60-kh rokiv XIX st. [Ukrainian romantic prose of the 20s-60s of the XIX century]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Tkachuk, M.P. (2020). *Romantychnyi dyskurs Levka Borovykovskoho (Literaturnyi portret) [Levko Borovikovsky's Romantic Discourse (Literary Portrait)]* (2nd ed.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Tolstoy N.I. (Ed.). (1999). *Slavyanskije drevnosti: Etnolingvisticheskij slovar [Slavic antiquities: Ethnolinguistic dictionary]*. (Vols. 1-5). (Vol. 2). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].
- Kharkivska shkola romantykiv [Kharkiv school of romantics]*. (1930). A. Shamrai (Vstupni statii, redaktsiia i pryimky). (Vol. 1). Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Chyzhevskiy, D. (2003). *Istoriia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Yatsenko, M. (2005). Levko Borovykovskiy [Levko Borovikovsky] Zhulynskiy M. (Ed.). *Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia*. (Parts 1-2) (Part 1) (pp. 286–296). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Рукопис статті отримано 4 червня 2021 року

Рукопис затверджено до публікації 24 листопада 2021 року

Інформація про автора

Терехова Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка; вул.. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна; e-mail: lakshinska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5630-5175>.

Terekhova Iryna O., doctoral student of the Department of Ukrainian Folklore named after Academician Filaret Kolessa, Candidate of Philology, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine; e-mail: lakshinska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5630-5175>.